

Destine paralele: România și Polonia față în față cu totalitarismele secolului XX (x)

Ion Constantin

Pentru România, ca și pentru Polonia, secolul XX sau “secolul scurt”, cum a fost denumit de istorici, începe în anul 1918, odată cu încheierea primei conflagrații mondiale. Atunci, România și Polonia au pășit într-o nouă fază a devenirii lor istorice în urma realizării aproape simultane a idealului național: Statul polon – după cele trei dezmembrări din secolul al XVIII-lea și o perseverentă luptă diplomatică și militară – și-a redobândit ființa suverană și independentă (11 noiembrie 1918). Statul român și-a desăvârșit unitatea națională (1 decembrie 1918), în urma eliberării și reunificării provinciilor istorice aflate până atunci sub ocupația imperiilor vecine. Polonia și România Mare redevin astfel state vecine. Destine comune situau cele două țări întregite, ca o barieră între lumea sovietică, a comunismului bolșevic, și lumea Europei, lumea celui mai civilizată continent. Poziția geopolitică și geostrategică asemănătoare, tradițiile colaborării anterioare, anumite afinități sedimentate de-a lungul secolelor au permis o colaborare fructuoasă în perioada interbelică.

Încă de la renașterea sa, statul polonez s-a confruntat cu probleme dificile, având litigii teritoriale cu toți vecinii, mai puțin cu România. Într-o bătălie eroică dusă cu forțele bolșevice, polonezii au obținut una dintre cele mai strălucite victorii din istorie (“miracolul de pe Vistula”), jucând astfel un rol decisiv în blocarea drumului comunismului spre Europa și salvând, practic, țările continentului de “primejdia roșie”. După cum amintea Leszek Kolakowski, Polonia a fost “prima țară care a înfrânt Uniunea Sovietică la scurt timp după revoluție (bolșevică-n.a.), a salvat Europa de pericolul comunismului și probabil că a confirmat noțiunea hegeliană potrivit căreia în orice formă istorică pot fi distinse de la început rădăcinile propriului sfârșit”¹.

Principalul pericol la adresa României și Poloniei era statul sovietic, care în mod constant, a emis pretenții revizioniste ce vizau Basarabia, pe de o parte și Galiția Orientală, pe de altă parte. Aceasta explică de altfel consistența relațiilor româno-polone din acea perioadă, ilustrată de Alianța defensivă din 3 martie

x Comunicare prezentată la Seminarul internațional “*Europa pentru cetățeni: Promovarea unei cetățenii europene active*”. Cei drepte și rezistența la totalitarism (Varșovia, 9-12 februarie 2009).

¹ Leszek Kolakowski, *Printre patetice ruine*, în vol. *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor* (Coord. Vladimir Tismăneanu), Iași, Editura Polirom, 1999, p. 69.

1921, reînnoită cu noi caracteristici din cinci în cinci ani (1926, 1931 și 1936), apoi transformată în tratat de garanție în 1926 și precedată de Aranjamente tehnice/Convențiile militare, rămânând în vigoare până la împrejurările tragice din toamna anului 1939.

Instabilitatea politică din Polonia a creat cadrul propice apariției unor forțe autoritare, caracteristice, de altfel, mai multor țări europene în acea vreme, instaurându-se regimul *Sanației* (1926-1939), care reprezenta în fond o realitate politică și socială complexă, izvorâtă din originalitatea spațiului politic polonez. Ceva mai târziu, pe fondul tendințelor autoritariste ale lui Carol al II, în România va fi instaurată așa-numita dictatură regală (1938-1940).

În ajunul celui de-al doilea război mondial, România și Polonia trăiau momente dramatice, fiind amenințate de marile puteri totalitare din estul și vestul Europei: U.R.S.S. și Germania. Încheierea tratatului Molotov–Ribbentrop-“cea mai sinistă alianță diplomatică a veacului al XX-lea”², la 23 august 1939, a creat o situație excepțional de grea celor două țări. Prin semnarea pactului de neagresiune, însoțit de nefastul protocol secret, Molotov și Ribbentrop parafau de fapt împărțirea Europei est-centrale în sfere de influență germană și sovietică.

Atacată din două părți, la 1 septembrie 1939, de către Germania hitleristă, iar la 17 septembrie, de către URSS, Polonia se afla într-o situație fără ieșire, fapt ce a determinat conducerea politică și militară să adopte calea refugiului în România. În noaptea de 17/18 septembrie 1939 președintele Poloniei, Ignacy Mościcki, premierul Felicjan Składkowski și alți membri ai guvernului au trecut granița în România, fiind primiți cu ospitalitate la Cernăuți. Președintele și membrii guvernului au fost urmați de un mare număr de militari și civili, vehicule și materiale de război. Conform statisticilor, numărul total al refugiaților polonezi în România a fost de circa 100.000, dintre care 60.000 militari³. Statul român a acordat o atenție deosebită activității de primire și întreținere a refugiaților. În iunie 1940, România a devenit ea însăși victima agresiunii sovietice, prin ocuparea Basarabiei și Nordului Bucovinei.

Polonia a fost prima țară care a luptat cu cel de-Al Treilea Reich și una dintre cele două țări ocupate (alături de Iugoslavia) care au continuat rezistența armată împotriva invadatorilor germani. În timpul războiului, ea a fost țara care a suferit unul dintre cele mai rele tratamente din partea ocupantului sovietic. Peste un sfert de milion de civili polonezi de toate naționalitățile au fost deportați în Răsărit de sovietici, dintre care cei mai mulți au murit. În primăvara anului 1940, peste 22 mii de ofițeri, oficiali și intelectuali au fost executați din

² Gheorghe Buzatu, *România și războiul mondial din 1939 – 1945*, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1995, p. 4.

³ Radu Ciuceanu, Ion Constantin, *Masacrele de la Katyń*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2008, p. 17.

ordinele lui Stalin, la Katyń și în alte locuri din URSS⁴. Împotriva ocupantului a fost organizat un întreg sistem administrativ operațional clandestin de rezistență, cunoscut sub denumirea de “Stat Subteran” care a desfășurat activități complexe, inclusiv în domeniul educației. În organizarea “Armatei Naționale” și coordonarea guvernului din exil, de la Londra, la 1 august 1944 a izbucnit insurecția din Varșovia, care a durat 63 de zile, fiind susținută de 50.000 de patrioți polonezi. Deși înfrântă, insurecția a demonstrat eroismul armatei poloneze naționale (necomunistă), dar și cinismul sovieticilor, care au asistat pasivi la distrugerea acestei forțe de rezistență.

Destinele României și Poloniei sub comunism au avut mai multe puncte în comun. Printr-un straniu joc al istoriei, atât România cât și Polonia au fost invadate la începutul războiului - în septembrie 1939, respectiv iunie 1940 - de către URSS. În ambele cazuri, Armata Roșie le-a ocupat, pentru început parțial, iar apoi total. România și Polonia vor fi „eliberate”, în anul 1944, tot de către Armata Roșie, iar cele două națiuni vor fi obligate, ulterior, să ridice imnuri de slavă „poporului sovietic eliberator”⁵.

Instaurarea comunismului în România și Polonia, ca și în alte țări din zona centrală și de sud-est a Europei, a avut grave consecințe asupra popoarelor în cauză. Ambele țări au fost integrate, din punct de vedere economic, în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.), creat în 1949 după modelul și teoriile sovietice iar, pe plan militar, în Pactul de la Varșovia, constituit în 1955 ca organizație prin care armatele statelor socialiste erau puse sub comanda Uniunii Sovietice, fiind practic o replică a Tratatului Atlanticului de Nord (N.A.T.O.), format în 1949 sub conducerea S.U.A.

În cadrul procesului de sovietizare a Europei Centrale și de Est, Polonia a avut un tratament mai dur, datorită poziției geografice, dar și prin mărimea sa, reprezentând unul dintre factorii importanți în asigurarea poziției dominante strategice și politice a Moscovei în această zonă. În anii 1944-1947, Partidul comuniștilor polonezi a devenit principalul instrument prin care Kremlinul și-a impus linia politică. Acesta s-a consolidat sistematic, izolând în același timp și lichidând partidele democratice tradiționale (istorice). Începuturile dictaturii comuniste în Polonia au fost marcate de disputa acerbă dintre tabăra moscovită, reprezentată de Bolesław Bierut, Hilary Minc și Jakub Berman, și comuniștii autohtoni, al căror principal exponent, Władysław Gomułka, a fost înlăturat din funcția de secretar general în anul 1948, fiind acuzat de “deviații naționaliste”.

După 1948, atât în România, cât și în Polonia, s-a intensificat teroarea împotriva dușmanilor regimului comunist. Elitele au fost exterminate fizic sau marginalizate total din viața socială. Toți foștii lideri politici care nu apucaseră

⁴ Vezi pe larg *Ibidem*, p. 29-42.

⁵ Vezi Mihai Dorin, *România de la comunism la mineriade*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2006, p. 26.

să ia calea exilului au fost arestați și întemnițați, mulți pierzându-și viața în închisori. La fel s-a întâmplat cu bisericile, mulți preoți fiind destituiți și arestați.

Începând din 1954, în Polonia a început să crească împotrivirea față de metodele staliniste. Dezvăluirea treptată a urmărilor negative ale “cultului personalității” lui Stalin a creat baza favorabilă pentru dezvoltarea curentelor reformiste din Polonia. În 1956 Władysław Gomułka reintră pe scena politică⁶. Atmosfera se schimbase radical, era o renaștere a interesului public față de politica și viitorul statului. Schimbările interne din Polonia au marcat pași importanți pe calea reformei, fiind desființate 8000 cooperative agricole de producție și liberalizându-se micul comerț și practicarea meșteșugurilor. Lărgirea marjei de libertate după 1956 a creat premisele dezvoltării unui autentic proces de reconstrucție a societății civile poloneze. Un rol esențial l-au avut Biserica (ce reușește să-și păstreze o anumită independență) și intelectualitatea, căreia i se garantează de către statul comunist o mai mare libertate de exprimare. În această perioadă, intelectualii polonezi au angajat o amplă dezbateră pe tema marxim-leninismului. Spiritul critic era reabilitat, iar societatea civilă începea să respire. În acest timp, în România intelectualitatea era fie în închisori, fie subordonată sau neutralizată. Chiar dacă intelectualii polonezi angajați în această dezbateră se iluzionau cu ideea posibilității reformării sistemului dinlăuntru, critica regimului comunist a pregătit viitoarea generație de contestatari, care vor ataca fondul problemelor comunismului. Este adevărat că avem de a face cu un demers de tip reformator și nu unul revoluționar. Afirmat însă la timp, acest demers l-a pregătit pe cel revoluționar.

În România, spre deosebire de Polonia, procesul dezghețului inițiat de Nikita Hrușciiov a fost mult mai lent, liderul Partidului Muncitoresc Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, lăsând să se înțeleagă că această schimbare avusese deja loc. Destalinizarea a însemnat, de fapt, eliminarea facțiunilor dure, cum a fost gruparea Ana Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca (1952) sau a unor personalități rivale din interiorul partidului. Semnificativ este că, în anul în care Gomułka a fost eliberat și absolvit de toate acuzațiile de deviaționism (1954), la București era asasinat Lucrețiu Pătrășcanu, singurul intelectual comunist important, unul din potențialii rivali ai lui Gheorghiu Dej la conducerea partidului. Într-o țară în care oferta societății civile a fost modestă, regimului stalinist de la București, i-a fost relativ ușor să mobilizeze societatea în jurul conducătorului și a mitologiei naționaliste, ca în vremurile de restriște ale istoriei. Gheorghiu-Dej a folosit acest prilej, în anul 1957, spre a înlătura ultimii mohicani bănuți de prohrușciovism- Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu -, de a epura masiv partidul de reformiștii potențiali și, cu o abilitate legendară, de a obține, în iunie 1958, retragerea trupelor sovietice din România. Din această izbândă, Gheorghiu-Dej avea să se nutrească până la sfârșitul carierei,

⁶ Vezi pe larg Ion Constantin, *Polonia în secolul totalitarismelor*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007, p. 435-441.

gestul său având aceeași greutate ca și cel al lui Ceaușescu, din anul 1968. Fără trupe sovietice în țară, România putea spera să-și legitimizeze dreptul de a edifica un regim comunist în variantă proprie. După lichidarea oricărei forme de contaminare cu ideile revoluției maghiare, acțiune finalizată printr-un nou val de arestări excesive și inutile, Gheorghiu-Dej a descoperit virtuțile ideii naționale. Acestea au fost puse să lucreze exclusiv în beneficiul propășirii dominației comuniste. Falsa destalinizare și naționalismul tot mai accentuat al lui Dej au eliminat încă o dată șansa afirmării societății civile. În aceste condiții, nu s-a putut încheia nici măcar un proiect teoretic alternativ, fie chiar și de sertar, într-atâta a fost copleșită societatea românească de această falsă ofertă naționalistă.

În martie 1965, moștenirea stalinismului dejist a fost integral preluată de Nicolae Ceaușescu. Pentru o scurtă perioadă (1965-1971), acesta va mima o oarecare independentă față de Moscova și o liberalizare a climatului politic, social și cultural. Treptat însă, va fi instaurat un regim de dictatură care va promova cultivarea cultului personalității conducătorului, un puternic accent pe tradiție și, în special, pe valorile naționale. Noua politică culturală a lui Ceaușescu avea ca fundament ideea de: Națiune, Stat și Partid. În acest nou context, încep a fi accentuate și supradimensionate opere literare și artistice, valori ale istoriei etc., concomitent cu un proces de izolare politică externă a României. Are loc un proces de mitizare a trecutului românesc, proces comandat de ideologia de Partid, dar și urmare a unui fenomen de supralicitare continuă, un exces de zel din partea intelectualilor români pentru o bună reprezentativitate în sfera culturală a țării. Absența quasi totală a demersului critic, în prima decadă a comunismului românesc, a făcut ca societatea să recurgă la mai vechea metodă a arderii etapelor, adică aglutinarea în devălmășie și pe durată scurtă, a ideilor și acțiunilor, fapt menit să genereze soluții improvizate și în cascadă. Acest reflex s-a prelungit până târziu, în decembrie 1989, dar și în anii care au urmat.

Înființarea sindicatului “Solidaritatea”, în Polonia, în august 1980, a fost de natură să trezească vii emoții în întreaga lume, inclusiv în celelalte țări socialiste. În România, largi categorii ale populației urmăreau evenimentele cu viu interes prin intermediul posturilor de radio străine, în condițiile în care regimul exercita un control total asupra mass-media din țară.

Având în vedere condițiile existente în țară, este demn de semnalat faptul că, încă din perioada de început a “Solidarității”, un român, Iulius Filip, maestru militar din Cluj-Napoca, a găsit curajul de a trimite o scrisoare de solidaritate cu Sindicatul Liber polonez. Aceasta a fost citită în plenul primului Congres al “Solidarității”, de la Gdańsk, din 27 septembrie 1981. Apreciat drept un răspuns la apelul polonezilor către muncitorii din celelalte țări socialiste, prin care se angajau să sprijine înființarea de organizații similare, evenimentul legat de scrisoarea lui Iulius Filip a fost comentat în termeni laudativi de către postul de radio “Europa Liberă” și de către prestigiosul cotidian parizian “Le Monde”. Devenit cunoscut pentru curajul său prin intermediul presei occidentale, în

România, însă, Iulius Filip avea să se confrunte cu cea mai grea perioadă din viața sa. Urmărit informativ de către Securitate, încă din februarie 1981, pentru “manifestări deosebit de grave la adresa orânduirii socialiste”, clujeanul a plătit scump pentru curajul său, Tribunalul Militar condamnându-l, în februarie 1982, la 8 ani de detenție, din care avea să execute 5 ani și 4 luni⁷.

Dacă înființarea sindicatului “Solidaritatea”, în Polonia, în august 1980, a fost receptată cu reticență și, chiar, ostilitate de regimul comunist din România, aflat într-un proces tot mai acut de degradare, în schimb românii din țară, ca și cei din exil au perceput înființarea primului Sindicat Liber ca pe un eveniment de natură să resuscite speranțele redobândirii libertății popoarelor din Europa Central-Răsăriteană, aflate sub jugul dominației sovietice. Evoluțiile din Polonia erau atent urmărite și descifrate în publicațiile exilului românesc, care au prezentat amplu momentele dramatice prin care trecea poporul polonez, odată cu instituirea legii marțiale, în decembrie 1981, ele fiind menționate și în mesajul Regelui Mihai I către exil, lansat cu ocazia Anului Nou 1982

În condițiile crizei acute de sistem din Polonia, la începutul anilor '80, relațiile dintre București și Varșovia înregistrează o răcire semnificativă. Odată cu apariția “Solidarității”, Ceaușescu acuză “fenomenele negative” din țările socialiste și denunță “dezideologizarea” relațiilor internaționale. Astfel se ajunge ca în perioada 1980 – 1981, Ceaușescu să ceară Moscovei, în mod repetat, organizarea unei conferințe a partidelor comuniste cu scopul adoptării unei poziții unice privind evenimentele din Polonia și intervenția țărilor socialiste în această țară, în cazul în care Varșovia nu va fi în măsură să țină sub control situația. În perioada 1980 – 1985, după 25 de ani de obstrucție a inițiativelor sovietice, România aderă la “doctrina Brejnev”, arătându-se mult mai radicală decât Uniunea Sovietică în propunerile sale de restaurare a ordinii⁸.

Evoluțiile din Polonia, dificultățile regimului comunist și activitatea “Solidarității” erau o deosebită preocupare a conducerii de la București apreciindu-le ca pe o “gravă amenințare la adresa valorilor socialismului”. “Pentru impenitenții staliniști români – arată Vladimir Tismăneanu – Solidarność reprezenta un pericol mortal. În această privință, nu existau nici un fel de divergențe între Ceaușescu și dogmaticii de la Praga (Gustav Husák, Vasil Bilak, Milos Jakes) sau din Berlinul răsăritean (Erich Honecker, Erich Mielke). Tragedia română consta însă în faptul că

⁷ Vezi pe larg Alina Ilinca, *Un român se alătură ”Solidarității”*: “Cazul Iulius Filip”, în “Dosarele Istoriei”, An. XI, Nr. 3(115), 2006, p. 57-60. La manifestările de la Varșovia și Gdańsk, din august 2005, prilejuite de aniversarea a 25 de ani de la crearea Sindicatului Liber, Iulius Filip a fost omagiat alături de alți eroi ai “Solidarității” pentru gestul său din 1981, iar la 13 decembrie același an, ambasadorul Republicii Polone la București, Dl. Jacek Paliszewski i-a înmănat “Crucea de Cavaler al Ordinului pentru Merit al Republicii Polone”.

⁸ Cosmin Popa, *Fazele comunismului românesc*, în “Dosarele Istoriei”, An. VIII, Nr. 8(84), 2003, p. 19.

antisovietismul oficial combinat cu tehnici specifice de condiționare și intimidare psihologică au amortizat conștiința radicală anticomunistă și că România a fost țara din blocul sovietic cea mai puțin afectată de exemplul polonez.

Relațiile oficiale româno-polone cunosc o răcire considerabilă după 1985, când noul lider sovietic Mihail Gorbaciov inaugurează politica de *glasnosti* (transparentă) și *perestroika* (reconstrucție). În timp ce, în Polonia noul curs inițiat de Gorbaciov a accentuat procesul reformelor, la București aceste schimbări au fost privite cu ostilitate, regimul Ceaușescu devenind tot mai rigid și conservator. Odată cu noua politică internațională a lui Gorbaciov, luările de poziție ale lui N. Ceaușescu – considerate cândva independente de Moscova – își pierduseră originalitatea și influența.

Încălcarea drepturilor omului în România se afla într-un contrast tot mai evident cu evoluțiile din Polonia, devenind subiect de proteste internaționale, fapt ce arunca o lumină negativă asupra regimului de la București. În aceeași perioadă, Jaruzelski se bucura de sprijinul declarat al lui M. Gorbaciov, beneficiind, totodată, de un viu interes din partea statelor occidentale. Jean-François Soulet constata că pentru a înțelege preferințele politice ale lui M. Gorbaciov “este suficient să se observe atitudinile sale amicale față de Jaruzelski și, dimpotrivă, aerul posomorât pe care îl afișa alături de János Kádár în iunie 1986 sau alături de N. Ceaușescu în mai 1987 la București”⁹.

Evenimentele de la Brașov, din noiembrie 1987, au stârnit o vie emoție în rândul opiniei publice din Polonia, ca și din întreaga lume. În mai multe capitale europene au avut loc demonstrații de protest în fața ambasadelor R.S. România. La Varșovia, în ziua de 1 februarie 1988, miliția a intervenit pentru a-i împiedica pe manifestanți – printre care Zbigniew Bujak și Jan Józef Lipski, șeful Partidului Socialist, ilegal, din Polonia, să se apropie de ambasada R.S. România.

Adversar înverșunat al ideii de revizuire a structurilor existente, liderul de la București era tot mai preocupat de situația din Polonia, resimțită ca un pericol potențial la adresa “valorilor socialismului”. În seara de 19-20 august 1989, după victoria în alegerile din Polonia a opoziției și numirea în fruntea guvernului a lui Tadeusz Mazowiecki – primul premier necomunist într-o țară membră a Pactului de la Varșovia -, N. Ceaușescu adresa o scrisoare conducerilor de partid din toate țările socialiste, în care exprima îngrijorarea față de soarta socialismului în Polonia, față de obligațiile acestei țări ca aliat și eventualele implicații ale evenimentelor în Polonia pentru interesele comunității statelor socialiste¹⁰.

⁹ Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 312.

¹⁰ Dumitru Preda, Mihai Retegan, *1989 Principiul dominoului. Prăbușirea regimurilor comuniste europene*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000, p. 165.

În toamna anului 1989 – când regimurile totalitare de extremă stângă din Europa se prăbușeau - România era izolată total pe plan internațional, inclusiv în raport cu țările Tratatului de la Varșovia, având un regim refractar la orice reformă democratică. În decembrie 1989, valul care arunca peste bord regimurile totalitare ajunsese la granițele României și era nevoie doar de o scânteie pentru ca și aici nemulțumirea populară să se reverse. Acea scânteie s-a aprins la Timișoara, în ziua de 16 decembrie, și s-a extins “în toată țara”. Spre deosebire de Polonia, tranziția de sistem din România nu a fost pașnică și nu a traversat etapa negocierii cu fostele structuri de putere. „Pentru prima dată în istorie un regim comunist a fost înlăturat cu succes, în mod violent.”¹¹

În semn de solidaritate cu evenimentele revoluționare din România, în după-amiaza zilei de 20 decembrie 1989, în fața ambasadei române din Varșovia a avut loc o manifestație, la care au participat peste 300 de persoane reprezentând partide și organizații politice (Confederația Poloniei independente – KPN, Partidul Independent al Verzilor, Asociația Independentă a Studenților – NZS), precum și reprezentanți ai conducerii “Solidarității”¹².

Epopoea “Solidarității” a dovedit falsitatea presupunerii că totalitarismul poate fi distrus numai din exterior, că nu există forțe interne capabile să învingă sistemul totalitar. S-a demonstrat, dimpotrivă faptul că, prin constituirea organizațiilor independente, societatea poate eroda totalitarismul din interior. Aceasta a fost posibilă în Polonia, datorită faptului că acolo mișcarea pentru autoorganizarea societății începuse cu mulți, mulți ani înainte de apariția Sindicatului Liber. Triumful societății civile poloneze a inaugurat faza finală a prăbușirii totalitarismului de stânga de tip sovietic. Chiar dacă timpul scurs de atunci dovedește că ritmul eroziunii este diferit în funcție de diverse variabile internaționale și interne, specifice fiecăreia dintre țările foste comuniste în parte, din acel moment se poate spune că sensul procesului devenise clar și ireversibil.

¹¹ Jonathan Eyal, *Why Romania Could Not Avoid Bloodshed*, în Gwyn Prims (ed), *Spring in Winter*, Manchester University Press, 1990, p.141.

¹² Dumitru Preda, Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 471 – 472.